

Віктор КАРПОВ,
доктор історичних наук,
завідувач кафедри
мистецтвознавчої
експертизи Національної академії
керівних кадрів
культури і мистецтв.

ВЕКСИЛОЛОГІЧНІ ТРАДИЦІЇ ПЕРІОДУ УКРАЇНСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ 1917 – 1921 РР.

У статті висвітлено історичні витоки української військової символіки та процесу становлення vexилологічних традицій державної символіки України першої української революції.

Стверджується, що військова символіка об'єктивно залежить від соціально-політичних процесів. Історичний досвід доводить, що прапори є необхідним елементом символіки як держави так і його війська. Vexилологічні традиції першої української революції та Визвольних змагань 1917 – 1921 рр. закладалися у непростий час і пройшли складний шлях становлення. За основу прапорового означення взято символи, що використовувалися в історії українського народу як знак утвердження національної окремішності та самобутності, споконвічного прагнення власної державності.

Ключові слова: Українська революція, Визвольні змагання, символіка, держава, прапор, військо, Україна.

Viktor Karpov

VEKSILOLOGICHESKI TRADITIONS OF THE PERIOD OF THE UKRAINIAN REVOLUTION AND THE LIBERATION STRUGGLE 1917 - 1921.

The purpose of the study is to provide an objective coverage of the historical origins of Ukrainian military symbols and to the process of the formation of the veksilological traditions of the state symbolism of Ukraine in of the period of the Ukrainian Revolution and the Liberation struggle 1917 - 1921.

Conclusions It is argued that military symbolism objectively depends on socio-political processes. Historical experience proves that flags are a necessary element of the symbolism of both the state and its troops. Veksilologicheskikh traditions of the period of the Ukrainian Revolution and the Liberation struggle of 1917 - 1921 gg. Laid in difficult times and went through a difficult path of formation. The basis for the flag's definition of the troops is the symbols used in the history of the Ukrainian people as signs of the establishment of a national separateness and originality, of the original aspiration of its own statehood.

Key words: Ukrainian Revolution, Liberation struggle, symbolism, veksilologiya, state, flag, army, Ukraine.

Новітня історія України доводить важливість військових атрибутів у мобілізації населення до збройного захисту держави. Сучасні суспільно-політичні та військові виклики в Україні підкреслюють вагому роль та значення символів, акцентуючи увагу на принципі означення державної приналежності військового формування та дійсної відповідності змісту символів тим ідеалам, які відстоюються у збройній боротьбі. Українська вексилологія періоду Української революції та Визвольних змагань початку ХХ століття у цьому контексті є яскравим прикладом.

Лютнева революція 1917 р. в Російській імперії мала одним з найважливіших своїх наслідків пробудження національної свідомості народів країни.

Україні одночасно з розгортанням національно-визвольного руху починається процес формування власного війська. У російській армії поширюється рух за «українізацію», тобто виділення вояків української національності в окремі підрозділи та військові частини. Найвідоміших належать 1-й Український корпус Павла Скоропадського,

полк імені Костя Гордієнка Всеволода Петріва, 1-й український полк імені Б. Хмельницького (Богданівський полк) Юрія Капкана, полк імені П. Полуботка, полк І. Богуна, М. Грушевського, М. Залізняка та ін. Окрім таких українізованих формувань, існував ряд військових формувань, створених самочинно в тилу, а також добровольчих утворень. У цих новостворених військових підрозділах з'явилися власні специфічні військові відзнаки для розпізнання їх з-поміж інших військових частин і у їх числі – прапори.

Зокрема, черниціями Флорівського монастиря, що у Києві у березні 1917 року було виготовлено прапор для 1-го українського полку імені Б. Хмельницького із портретним зображенням гетьмана та рослинним орнаментом по краях. Цей прапор було вручено богданівцям у Володимирівському соборі після його освячення. У листопаді 1917 р. майже на половині кораблів Чорноморського флоту й у всіх чорноморських портах майоріли українські прапори, що стало виявом піднесення української національної свідомості серед морських

офіцерів та матросів [20, 76]. 29 квітня 1918 р. Севастопольська фортеця і флот під орудою адмірала Сабліна підняли українські прапори, які були встановлені Центральною Радою.

Зазначимо, що на початковому етапі Української революції процес творення української військової символіки загалом носив стихійний характер. Це стосувалося власне й прапорів та зародження українських вексилологічних традицій. Проте, ця стихійність яскраво засвідчила відсутність спадкоємності символів Російської імперії при встановленні та впровадженні державної та військової символіки в українському війську. Аналізуючи умови офіційного утвердження законом Української Народної Республіки від 18 січня 1918 року державного прапора відзначаємо тенденцію наслідування історичних традицій українського державотворення та використання символіки [8].

В історіографічному значенні вагомим доробком у питанні символіки та її складової частини, що досліджує розвиток прапорництва – вексилології – є праці М. Битинського, А. Гречила, В. Карпова, В. Кравцевича-Рожнецького, В. Тарнавецького, В. Трембіцького, А. Вовка, Р. Климкевича, В. Січинського, М. Мамчака, С. Шрамченка, Ю. Савчука.

Зокрема, знавець української символіки М. Битинський ґрунтовно й розлого описує розвиток прапорництва в Україні з прадавніх часів до Визвольних змагань початку ХХ століття. Зокрема, він стверджує, що синьо-жовті або жовто-блакитні прапори виникають у козацьку епоху і отримують своє державницьке визнання в період Центральної Ради та Гетьманату П. Скоропадського [1, ч. 109, 13]. За його спостереженням, червоний колір притаманний війську і символізує запеклість збройної бороть-

би та пам'ять про загиблих побратимів. В армії Української Народної Республіки таке полотнище отримали 3-тя Закарпатська і 6-та Стрілецька дивізії. [5, 11-15]. М. Битинський розглядає прапор війська не тільки як засіб означення місця керівника чи роду зброї, а і як символ незалежності. П. Тарнавецький поділяє думку про важливість цього символу для ведення боротьби за незалежність [14, 47].

Відомий дослідник геральдики А. Гречило відзначає, що у період національно-визвольної боротьби українського народу ХVІ – ХVІІ ст. активно розвивалося прапорництво та емблематика базовані на народному образотворчому і декоративному мистецтві і досягнення цього періоду мали значний вплив на формування національної символіки в часи Української Народної Республіки [3, 51]. В. Карпов дослідив історичні передумови виникнення української військової символіки та їх вплив на процес становлення та розвитку символіки незалежної України [7]. Ним стверджується, що за основу символічного означення держави та її війська взято символи, що використовувалися в історії українського народу як знаки утвердження національної окремішності та самобутності, споконвічного прагнення власної державності та владарювання [6, 4]. Ця теза має відношення і до періоду Української революції та Визвольних змагань.

У Тимчасовому законі про український державний флот від 14 січня 1918 р. маємо опис прапора Українського військового флоту: «полотнище в двох-жовтому і блакитному кольорах. В центрі блакитного кольору – історичний тризубець часів Українсько-Руської держави Х ст.». У внутрішньому тризубця встановлювався білий державний символіці [9, 24].

Весною 1918 р. Гетьманом всієї України Павлом Скоропадським була створена державна геральдично-прапорна комісія під юрисдикцією Міністерства морських справ, яка мала виготовити низку прапорів для українського морського флоту, армії, дипломатичної служби, гетьманського двору та інших державних установ.

Щодо офіційного затвердження військово-морської символіки то гетьманом П. Скоропадським 15 липня 1918 р. було видано закон про уніформу для державного українського флоту, а 18 липня – закон про військово-морський прапор флоту [20, 90]. Вже у липні та у вересні 1918 р. П. Скоропадський затвердив два комплекти морських прапорів, а також прапори для армії та дипломатичної, консульської служби тощо [16, 2].

За основу військово-морського прапора Державного флоту України було взято прапор Лиманської козацької флотилії: на білому полотнищі синій хрест. За прикладом військово-морського прапорництва Великої Британії та Німеччини синій хрест отримав біло-синю облямівку. Автор проекту прапора Юрій Нарбут розмістив у верхньому кряжі державний прапор із золотим тризубом, середній зуб якого мав форму хреста. Також були опрацьовані й посадові прапори українського державного флоту: прапор міністра морських справ і прапор командувача флоту. Прапор міністра морських справ являв собою прапор флоту, на середину хреста якого був накладений якір у квадраті з білим полем. На прапорі командувача флоту на середину хреста накладався малинового кольору щит із зображенням на ньому святого архистратига Михаїла [9, 26].

Цей перший і оригінальний прапор Святослав Шрамченко, на той час ад'ютант міністра Військово-морського флоту, вивіз з Києва під час евакуації центральних установ. Прапор мандрував з

ним дорогами України, Польщі, Німеччини, США. У 1955 році Святослав Шрамченко передав реліквію Українському музеєві в Каліфорнії (м. Онтаріо). Нині прапор можна побачити в експозиції Визвольних змагань в Українському національному музеї у Чикаго (США).

Окремо доктор В. Трембіцький надає відомості про символіку літаків Армії УНР [15, 60]. Він відзначає, що у 1919 році було встановлено прапорні відзнаки синьо-жовтих кольорів, а також жовті тризуби на фюзеляжі і крилах. Після підписання Варшавського договору з кінця квітня 1920 року позначення на крилах уподібнене до польського у формі квадрата, поділеного на чотири менші в чотирикутнику із переминою кольорів – синьо-жовті вгорі, жовто-сині внизу.

Літаки Української Галицької армії (ЗУНР) мали до липня 1919 року круглі знаки синьо-жовті – сині по краю, жовті по середині. Опісля позначення літаків відбувалося так само, як в Армії УНР. У 1918 році гідроплани Чорноморського флоту мали синьо-жовті кружки із білими серединками та синіми якорями в центрі.

Як пише дослідник Михайло Ковальчук [11, 145], в історичній літературі сформувався певний стереотип стосовно того, що в Армії УНР прапори єдиного зразка було запроваджено лише в 1920 р., на прикінцевому етапі Визвольної війни. Однак, виявлений ним у Центральному державному архіві вищих органів влади та управління України документ – наказ військам Дієвої армії ч. 323 від 30 липня 1919 року [18, арк. 119 – 119 зв.], свідчить, що командування Армії УНР запровадило з цього часу в частинах однотипні стяги.

Стяги Штабу Дієвої армії УНР та штабів груп військ являли собою національний прапор, полотнища «стягів» штабів (управлінь) дивізій та бригад, полків, а також технічних, кінних, авіа-

ційних частин і підрозділів мали кольори відповідних родів зброї, встановлених наказом ГУВ УНР від 24 квітня 1919 р. ч.276. Цю систему прапорів доповнив «стяг» для позначення місця розташування «бойового авіаційного отряду», яких станом на 16 серпня 1919 р. було три і в них налічувалося 12 літаків [19, 149].

В обставинах тієї війни далеко не всі розпорядження й накази вдавалося виконувати, та все ж у мемуарній літературі є згадки про прапори 2-ї Волинської дивізії та 2-го Переяславського кінного полку Дієвої армії УНР восени 1919 р., опис яких у цілому відповідає положенням наказу. Документальне підтвердження функціонування запровадженої системи та її розвитку подає історик Андрій Руккас [12, 142], який аналізує текст документа з Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України про опис значків для лінійних 1-ї сотні 10-го куреня та кулеметної команди 12-го куреня 4-ї (з 9 червня 1920 р. – 7-ї) стрілецької бригади. Обидва значки на них мають форму прямокутника з вирізом у вигляді «ластівчиного хвоста» з правого боку. Перший значок – білий з вертикальним червоним паском посередині (очевидно, кількість ласків відповідала номеру сотні в курені або чоти в технічній сотні), другий – розділений вертикально на дві частини, з яких ліва ширша (приблизно 2/3 ширини значка) має зелений колір, а права вузла – чорний [12, 143].

Очевидно, за прикладом Дієвої Армії УНР, у серпні 1919 р. в Галицькій Армії було також запроваджено систему прапорів для позначення місця розташування органів військового управління [19, 149]. Відповідно до § 2 Наказу Військам від 22 серпня 1919 р. ч. 126 місця постів вищих команд належало позначати т.зв. «командними хоругвами» [19, 150]. «Командна хоругва» Начальної

Команди Галицької Армії (НКГА) встановлювалася синьо-жовта, розміром 50 на 75 см, з тризубом посередині. Такі ж «командні хоругви» отримали Команда Етапу Армії та команди корпусів, але посередині мали розміщуватися літера «Е» або номер корпусу римськими цифрами. Для команд бригад «командні хоругви» встановлювалися аналогічного розміру, але трикутної форми, з номерами, виконаними арабськими цифрами (для кінної бригади: «К.І.»). Тризуб, літера «Е» та цифри повинні були виготовлятися з чорної матерії.

Отже, як і «стяги» Дієвої Армії УНР «командні хоругви» Галицької Армії мали суто розпізнавальне значення. Система «командних хоругв» була значно простішою, ніж система «стягів». Встановлення двох видів «командних хоругв» (прямокутна та трикутна), очевидно, переслідувало мету полегшити розпізнавання. Варто відмітити послідовність у використанні державних символів – на «командній хоругві» НКГА розміщувалося зображення Тризуба, у вигляді Тризуба був і нарукавний знак приналежності до цього органу військового управління, запроваджений Наказом Військам від 14 червня 1919 р. ч. 129 [19, 151].

Звертає на себе увагу той факт, що всі «командні хоругви» Галицької Армії були синьо-жовті, тоді як «стяги» Штабу Дієвої Армії УНР та штабів груп військ – блакитно-жовті. Причиною такої розбіжностей є особливості розвитку державної символіки УНР та Західно-Української Народної Республіки (ЗУНР) з кінця січня 1919 р. – Західна Область УНР).

Тож, «командні хоругви», за Наказом Військам від 22 серпня 1919 р. ч. 126, відбивали особливості структури Галицької армії та її символіки. Ця система суттєво відрізнялася од системи «стягів», встановленої у Дієвій

мії УНР наказом ВДА УНР від 30 липня 1919 р. ч.323 [19, 153]. Порівняння «командних хоругв» Галицької армії зі «стягами» Дієвої армії УНР засвідчує існування розбіжностей у визначенні національних кольорів, що має важливе значення у справі дослідження української державної та військової символіки 1917 – 1920 рр.

У листопаді 1921 р. система стягів штабів, частин та підрозділів Армії УНР наказом Головної команди Військ УНР була змінена. Дослідник А. Руккас [13, 113] доводить, що це зумовлювалося переходом українського війська, яке тоді перебувало в польських таборах для інтернованих, на нову систему організації, а також остаточним упорядкуванням назв і нумерації частин.

Основні принципи, покладені в основу нової системи стягів, залишилися загально незмінними. Як і раніше, піхоту символізував блакитний колір, кінноту – жовтий, артилерію – червоний, технічні війська – чорний, кулеметні підрозділи – малиновий, запасні частини – коричневий. Водночас на відміну від попередніх, нові стяги виглядали простішими й одноманітнішими – було скасовано кольорові ромби (окрім кінної артилерії), що певною мірою наслідували стару російську традицію, усі з'єднання й частини розрізнялися виключно комбінацією чисел, літер і спеціальних знаків родів військ, а несамотійні підрозділи – додатково ще сторчковими стрічками, переважна більшість стягів була прямокутною, вирізи у вигляді «ластівчиного хвоста» дістали тільки стяги окремих сотень.

Стяги виконували суто розпізнавальну функцію і не мали значення бойових прапорів військових частин. Втім, як свідчать спогади А. Марушенка-Богдановського, цитовані М. Ковальчуком. у 2-му кінному Переяславському полку спробували пристосувати «стяг» до ролі

бойового прапора військової частини шляхом збільшення розмірів та розміщення додаткових зображень і написів [11, 146].

Дослідження показує, що на початку творення української армії не було сприятливих умов для відзначення військових формацій прапорами у розумінні Бойових прапорів військових частин. Військові частини, що постали в Україні, спонтанно вживали жовто-блакитний прапор, що скоріше було ознакою їх національної або державної приналежності, аніж військовим атрибутом.

Найстарший прапор Армії УНР заснований у військової частині, яка розташовувалася у Москві. Він мав темно-червоний колір і зображення запорожця (козака з мушкетом) та козацьких атрибутів. Згодом прапор потрапив до України і використовувався 4-м полком січових стрільців, які додали до нього білі стрічки з написом «полк С.С.», а потім Юнацькою спільною школою [2, 824].

На розкішно розшитих прапорах Синьої дивізії були зображені св. Покрова (на прапорі Дорошенківського полку), герби України, хрести українського степового типу із козацькими атрибутами – сонцем, місяцем, зорями. Запорозька дивізія мала великий синій прапор із зображенням золотого тризуба, Чорношличний полк – прапор на зразок козацьких полкових хоругв зі скошеним зверху зовнішнім краєм із зображенням черепа та перехрещених кісток і написом «Україна або смерть», 4-й кінний полк – прапор із зображенням св. архистратига Михаїла [4, 20].

У фондах Музею Війська Польського, що у Варшаві, Юрієм Савчуком виявлено прапор 1-го пішого Запорозького імені гетьмана Петра Дорошенка полку. Цей відреставрований польським музеєм прапор був представлений на виставці у Києві у березні 2018 року. Він

являє собою синє-жовте полотнище на якому золотою фарбою здійснено напис: «1-й пішій Запоріжській імені гетьмана Петра Дорошенка полк».

Вже останній Уряд УНР зробив спробу встановити єдиний зразок військового прапора для дивізій – малинового кольору полотнище, у крижі якого розміщено жовто-блакитний прапор із золотим тризубом. У центрі полотнища напис «У.Н.Р.», зверху – назва дивізії. На зворотному боці полотнища напис «За визволення України». Прапор прикрашали дві жовто-блакитні стрічки, зав'язані бантом біля наверхшя. Наверхшя являло собою державу, на якій стоїть тризуб. Такий прапор отримали 3-тя Залізна дивізія (з жовто-блакитними стрічками) і 6-та Січова дивізія (з малиновими стрічками) Армії УНР [7]. Українська галицька армія використовувала жовто-блакитний прапор і прапор Українських січових стрільців – синє полотнище з образом св. архистратига Михаїла.

Заслуговує на увагу публікація Ю. Мицика [10, 9], де автор наводить цікаві дані з історії прапора Українських січових стрільців [17, обкл.] доби відродження Української держави, насамперед, ЗУНР у 1918 році. В особистому архіві Івана Боберського в Канаді (1873 – 1947 рр.), котрий відзначився як теоретик сокільсько-січового руху і активний діяч Західно-Української Народної Республіки, Ю. Мицик ознайомився з його щоденником. У ньому, зокрема, занотована інформація щодо одностроїв, емблем та символіки УСС, а пізніше ЗУНР, в тому числі поданий опис прапора усусів: «Один бік прапора червоний, другий синій. На червоному підложі Архангел Михайло, з великанськими крилами, піднесеними вгору, які надають його постаті силу й розмах. В лівій руці він держить щит, на якому видно льва, зверненого в правий бік видця. В правій

руці він тримає меч, задержаний в долоні цій хвилині, коли має підвестись до удару. На синім боці прапора зелений лавровий вінець з написом посередині «У.С.С.1914». На прапора додається багряна стрічка із золотим написом: «Українським січовим стрільцям – жіноцтво» [10, 9]. Прапор виготовили львівські майстрині.

Бойовим прапором корпусів і бригад Ізюмської армії став державний синьо-жовтий прапор, що свідчить про сталість традицій державницької символіки на теренах Галичини.

Дослідження проблеми символіки означення українського війська доби визвольних змагань (1917 – 1921 рр.) дало можливість виявити ряд характерних особливостей історичного процесу опрацювання та застосування вадження як державної, так і її складових частини – військової символіки України. Найбливістю процесу становлення української військової символіки є те, що він має два етапи: рела, які врешті-решт поєднуються. Галицька традиція бере свій початок з військового формування Українських січових стрільців наддніпрянська започаткована в лавах Російської армії із початком її українізації.

В результаті дослідження доведено, що ряд рішень уряду було спрямовано на застосування вадження військових прапорів. На початку створення української армії не було сприятливих умов для відзначення військової символіки прапорами у значенні Бойових прапорів військових частин. Військові частини, що постали в Україні, спонтанно використовували жовто-блакитний прапор, що скоріше було ознакою їх національної або державної належності, аніж військовим атрибутом. Часом опрацьовано систему стягів для УНР. В Галицькій армії запроваджено систему командних хоругв для позначення розташування органів військового управління. Стяги Армії УНР та командні хоругви Галицької армії мали суто розпізнавальне значення. Тільки на завершальному етапі визвольних змагань було запроваджено зок єдиного військового прапора у

Бойового прапора військової частини.
Таким чином, у період Української революції та Визвольних змагань за державність України символіка Української армії розвинулася від простої фор-

ми до цілком завершеного комплексу військового прапорництва, вінцем якого є прапор військової частини єдиного зразка.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Битинський М. Українські військові прапори та корогви : історичний нарис / М. Битинський // Вісті : [український військовий журнал]. – 1963. – Ч. 109; Ч.111.
2. Гломозда К. Відзнаки українського війська доби Визвольних змагань / К. Гломозда // Історія українського війська (1917 – 1995) / упор. Я. Дашкевич. – Львів : Світ, 1996.
3. Гречило А. Прапори та герби українського козацтва / А. Гречило // Вісті комбатанта. – 1993. – Ч. 1.
4. Карпов В. Військові прапори України / В. Карпов. – К.: Українська хата, 2007. – 56 с.; іл.
5. Карпов В. Реставрація бойового прапору Армії Української Народної Республіки // Музеї та реставрація у контексті збереження культурної спадщини: актуальні виклики сучасності – К.: НАКККіМ, 2016.
6. Карпов В.В. Українська державність в символічному означенні // Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія: наук. журнал. – К.: Національна академія керівних кадрів культури і мистецтва, 2017. – № 2.
7. Карпов В.В. Українська звитяга в символах / В.В. Карпов – К.: Видавець Олег Філюк, 2016. – 421 с.; іл.
8. Карпов В.В. Вексилологічні традиції у символіці війська Козацької держави (XVI – XVIII ст.) // Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтва: наук. журнал. – К.: Міленіум, 2015. – № 3. – С.39 – 48.
9. Мамчак М. Військово-морська символіка України / М. Мамчак. – Снятин : Прут Принт, 2009. – 72 с.; іл. + 20 с. вкл.
10. Мицик Ю. З історії прапора Українських Січових Стрільців / Ю. Мицик // Знак : [вісник Українського геральдичного товариства]. – 2002. – Ч. 27.
11. Наказ командування Армії УНР про запровадження у військах прапорів єдиного зразка (1919 р.) / вступ. сл. й публ. док. Михайла Ковальчука; мал. Тараса Штика // Військово-історичний альманах. – 2006. – Ч.1(12).
12. Руккас А. «Напрямок» значки 4 (7)-ї стрілецької бригади Армії УНР у 1920 р. / Андрій Руккас // Військово-історичний альманах. – 2007. – Ч.2 (15).
13. Стяги штабів, частин та підрозділів Армії УНР зразка 1921 р. / вступ. сл. й публ. док. Андрія Руккаса // Військово-історичний альманах. – 2007. – Ч. 1(14).
14. Тарнавецький П. Символ прапора / П. Тарнавецький // Вісті [український військовий журнал]. – 1962. – Ч. 105.
15. Трембіцький В. Питання визначення кольорів українського національного та державного прапора / В. Трембіцький, А. Вовк // Вісті комбатанта. – 1984. – Ч. 3.
16. Трембіцький В. Прапори України 1918 року / В. Трембіцький // Знак [вісник Українського геральдичного товариства]. – 1993. – Ч. 4.
17. Українські Січові Стрільці. 1914 – 1920. – 3-тє вид. – Монреаль, 1955. – 210 с.
18. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. – Ф. 3172. – Оп. 5. – Спр. 2.
19. Чмир М. Прапори на позначення місця розташування органів військового управління Галицької армії (серпень 1919 р.) / Микола Чмир // Військово-історичний альманах. – 2006. – Ч. 2 (13).
20. Штик Т. Кораблі української флотії (1917 – 1918 рр.) / Тарас Штик // Військово-історичний альманах. – 2001. – Ч. 2 (3).

